

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

ธรรมคืออะไร

คำปั้น อักษรวิไล

ธรรมคืออะไร

โดย คำปิ่น อักษรวิสัย

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๖๐ จำนวน ๕๐,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๖๑ จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

ISBN: 978-616-8004-05-0

จัดทำโดย

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

๑๓๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี

กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

โทรศัพท์ ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙

โทรสาร ๐๒ ๘๗๗ ๙๖๙๓

<http://www.dhammahome.com>

www.dhammahomefellowship.com

E-mail: info@dhammahome.com

ธรรมคืออะไร

คำปั้น อักษรวิไลย

คำนำ

พระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงตลอด ๔๕ พรรษา ทุกคำเป็นคำจริง และเป็นคำอนุเคราะห์แก่ผู้ที่ได้ฟังได้ศึกษาอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นเรื่องที่ละเอียดลึกซึ้งอย่างยิ่ง บุคคลผู้ที่เป็นชาวพุทธหรือพุทธศาสนิกชนนั้นจะต้องได้ฟังพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดง ถ้าไม่ได้ฟังพระธรรม ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องก็จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย การมีโอกาสได้ฟังพระธรรมศึกษาพระธรรมอบรมเจริญปัญญา จึงเป็นขณะที่มีค่าประเสริฐที่สุดในชีวิต เพราะเป็นการขัดเกลาละคลายความไม่รู้และกิเลสทั้งหลายที่ได้สะสมมามากและยาวนานในสังสารวัฏฏ์ ปัญญาซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ขัดเกลาละคลายความไม่รู้และกิเลสทั้งหลายได้นั้น ต้องค่อยๆ สะสมไปที่ละเล็กทีละน้อยเป็นปกติในชีวิตประจำวันโดยไม่ขาดการฟังพระธรรมและไตร่ตรองให้เข้าใจธรรม

หนังสือเล่มนี้ ผู้เรียบเรียงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าพอจะเป็นแนวทางเบื้องต้นให้เข้าใจความเป็นจริงของธรรม และเพิ่มพูนความเพียร ความอดทนที่จะศึกษาพระธรรมยิ่งขึ้นต่อไป

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

คำปิ่น อักษรวิสัย

ผู้เรียบเรียง

ธรรมคืออะไร

“ตั้งแต่เกิดจนตาย พูดคำที่ไม่รู้จัก” ประโยคดังกล่าวเป็นเครื่องเตือนให้เป็นผู้ไม่ประมาทในการศึกษาพระธรรม เพราะจะไม่ว่าพูดคำที่ไม่รู้จัก จนกว่าจะได้มีโอกาสฟังพระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง แม้แต่คำว่า **ธรรม คือ อะไร** คำถามนี้มีคำตอบต่างๆ กันไปตามความคิดความเห็นของแต่ละคน ซึ่งไม่มีทางที่จะตรงตามความเป็นจริงได้เลย ถ้าไม่ได้ฟังพระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง

พระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงตลอด ๔๕ พรรษา แสดงความเป็นจริงของสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา พระองค์ทรงใช้ปัญญาชนหลากหลายมากมายในการแสดงพระธรรม เพื่อให้ผู้ได้ฟังเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง ธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่มีจริงนั้น ไม่พ้นไปจากสิ่งที่มีจริงในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกาย และคิดนึก เป็นต้น ไม่ต้องไปแสวงหาธรรมที่ไหน เพราะธรรมนั้นมีจริงในชีวิตประจำวัน

สิ่งที่มีจริงๆ เป็นธรรมทั้งหมด เป็นสภาพธรรมที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น เป็นจริงอย่างไร ก็เป็นจริงอย่างนั้น สิ่งที่มีจริงก็ต้องมีจริงๆ เช่น เห็นมีจริงๆ ได้ยินมีจริงๆ คิดมีจริงๆ ชอบมีจริงๆ หวานมีจริงๆ เสียขมมีจริงๆ ทุกอย่างที่มีจริง เป็นจริงนั้น ใครๆ ก็ไม่สามารถเปลี่ยนลักษณะของสิ่งที่มีจริงให้เป็นอย่างอื่นได้เลย ถ้าไม่ได้ฟังพระธรรมก็จะไม่เข้าใจความจริงของธรรมได้เลย เพราะฉะนั้น จึงต้องตั้งต้นศึกษาให้เข้าใจตั้งแต่คำแรก คือ คำว่า **ธรรม**

คำว่า **ธรรม** มาจากภาษาบาลีว่า **ธมฺม** ขณะนี้มีธรรมหรือไม่ กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังได้กลิ่น กำลังลิ้มรส กำลังรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกาย กำลังคิดนึก

ทุกขณะที่เป็นกุศล ความดีงามเกิดขึ้นเป็นไป มีเมตตา ให้ทาน รักษาศีล ฟังพระธรรม ศึกษาพระธรรมเพื่อความเข้าใจถูกเห็นถูก ช่วยเหลือเกื้อกูล ผู้อื่น เป็นต้น หรือในทางตรงกันข้าม ขณะที่อกุศลเกิด ไม่ว่าจะเป็นความ ติดข้องยินดีพอใจ หรือความโกรธ ความขุ่นเคืองใจไม่พอใจ ตลอดจนถึง สภาพธรรมที่ไม่ดีประการอื่นๆ ล้วนเป็นสิ่งที่มิจริง ซึ่งใครๆ ก็ปฏิเสธไม่ได้ นอกจากนั้นยังมีสิ่งที่มิจริง เกิดขึ้นมิจริงๆ แต่สภาพนั้นไม่สามารถจะรู้อะไรได้ เป็นธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ ซึ่งภาษาบาลีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า รูปธรรม เป็นสภาพที่เกิดขึ้นแต่ไม่สามารถรู้อะไรได้ สำหรับสภาพธรรมที่เกิดขึ้นรู้ เรียกว่า นามธรรม

สี มิจริง เสียง มิจริง กลิ่น มิจริง รส มิจริง เห็น มิจริง คิด มิจริง เป็นต้น เหล่านี้เป็นสิ่งที่มิจริง เป็นธรรมที่เกิดเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืนเลย เมื่อเข้าใจขึ้น สะสมไปทีละเล็กทีละน้อยเรื่อยๆ ก็จะมี ความมั่นคงขึ้นว่า สิ่งที่มีจริงๆ นั้น คือ ขณะนั้นนั่นเอง

ธรรมเป็นสิ่งที่ลึกซึ้งอย่างยิ่ง เพราะเหตุว่า สิ่งที่มีจริงทุกอย่างทุกขณะ เป็นธรรม ไม่ต้องไปแสวงหาที่ไหนเลย แม้แต่เดี๋ยวนี้ก็เป็นธรรม แต่ความลึกซึ้ง ของสภาพธรรมที่มีจริงในชีวิตประจำวันนั้น ถ้าไม่ได้ฟังพระธรรมโดยละเอียด โดยเข้าใจจริงๆ ก็ไม่สามารถเห็นความลึกซึ้งของธรรมได้ ดูเผินๆ ก็เหมือนเป็น สิ่งธรรมดา แต่ทุกคำเมื่อไตร่ตรองแล้วก็รู้ด้วยตนเองว่า เข้าใจสิ่งที่มีจริงทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ มากน้อยแค่ไหน

ธรรม คือ สิ่งที่มีจริงๆ พอที่จะเข้าใจได้ว่า มีสิ่งที่มีจริงๆ แต่ต้องคิด พิจารณาไตร่ตรองว่า เดียวนี้มีสิ่งที่มีจริงๆ หรือไม่ เมื่อเดี๋ยวนี้มีสิ่งที่มีจริงๆ สิ่งที่มีจริงนั้นแหละเป็นธรรม เห็นมิจริงๆ เห็นจึงเป็นธรรม แต่ยังไม่เคยคิด ไม่เคยเข้าใจเลยว่าเป็นธรรม ต่อเมื่อใคร่ลึกได้ว่า เห็นขณะนี้ เห็นจริงๆ เป็นธรรม จึงเริ่มเข้าใจว่าธรรม คือ ขณะที่เห็น ได้ยินขณะนี้ ได้ยินจริงๆ เริ่มรู้ลักษณะที่ได้ยิน จึงเริ่มเข้าใจว่า ได้ยินนี้แหละเป็นธรรม เพราะฉะนั้น

ความละเอียดของธรรม คือ ฟังและค่อยๆ เข้าใจธรรมที่มีจริงยิ่งขึ้นทีละเล็กทีละน้อย มิฉะนั้นแล้ว ก็ไม่สามารถเข้าใจถูกต้องในสิ่งที่มีจริงเพียงนี้ในชีวิตประจำวันได้ ด้วยเหตุนี้ การฟังพระธรรมไม่ใช่ฟังเรื่องราวมากมาย แต่ไม่เข้าใจว่าขณะนี้เองเป็นสิ่งที่ป็นธรรม คิดมีจริงๆ แล้วหายไปไหน ไม่กลับมาอีกเลย เสียมีจริงๆ เกิดขึ้นปรากฏแล้วหมดไปไม่กลับมาอีก นี่คือลักษณะของธรรม ตั้งแต่เกิดจนตาย เพราะฉะนั้น **ธรรมไม่ใช่สิ่งที่เป็นของใคร ไม่มีใครเป็นเจ้าของ และไม่มีใครเปลี่ยนแปลงความจริงของธรรมได้** ดังนั้น ผู้เคารพธรรมจึงศึกษาพระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง จนมีความเข้าใจที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงของธรรม ซึ่งจะต้องอาศัยการฟังพระธรรมบ่อยๆ เองๆ และพิจารณาไตร่ตรองจนเข้าใจลักษณะที่แท้จริงของธรรมที่กำลังเกิดขึ้นและดับหมดตลอดเวลา

จำแนกธรรมเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน

จิต

จิต เป็นธรรมที่เกิดขึ้นรู้สิ่งที่กำลังปรากฏ จิตเกิดขึ้นเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย จิตแต่ละขณะที่เกิดขึ้นนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามลำพัง แต่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยหลายอย่าง เช่น ในขณะจิตเห็นเกิดขึ้น ต้องอาศัยตา และสิ่งที่กำลังปรากฏให้เห็นกระทบกัน เป็นต้น จิตทุกขณะเกิดขึ้นเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ไม่มีใครบังคับหรือทำให้เกิดขึ้นได้เลย จิตเป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นรู้ทุกอย่างจะปรากฏได้เมื่อจิตเกิดขึ้นรู้ ถ้าจิตไม่เกิดขึ้นรู้ อะไรๆ ก็ปรากฏว่าไม่ได้เลย

ข้อความในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค จิตตสูตร แสดงถึงความเป็นจริงของจิตไว้ว่า

เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า โลกอันอะไรย่อมนำไป อันอะไร หนอย่อมเลือกไล่ไป โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่ง คือ อะไร

พระผู้มีพระภาค ตรัสตอบว่า โลกอันจิตย่อมนำไป อันจิตย่อม เลือกไล่ไป โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่ง คือ จิต

จากข้อความในจิตตสูตร ก็พิจารณาได้ว่า สิ่งต่างๆ ที่เป็นรูปธรรม ซึ่งสามารถปรากฏได้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น ถ้าไม่มีจิตซึ่งเป็นสภาพรู้ สิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นก็ย่อมไม่ปรากฏเป็นความสำคัญแต่อย่างใด แต่เพราะจิตรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทาง ลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง โลกของแต่ละคนจึงเป็นไปตามอำนาจ ของจิตของแต่ละคน ไม่เคยขาดจิตเลยแม้แต่ขณะเดียว จิตขณะหนึ่งเกิดขึ้น แล้วดับไป เป็นปัจจัยให้จิตขณะต่อไปเกิดสืบต่อทันที

แสดงให้เห็นความสำคัญของจิตซึ่งเป็นธาตุรู้ สภาพรู้ซึ่งเป็นใหญ่เป็น ประธานในการรู้สิ่งที่กำลังปรากฏ ซึ่งไม่เพียงแต่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสทางกายเท่านั้น แต่ยังคิดนึกวิจิตรต่างๆ นานา ฉะนั้น โลกของแต่ละคนจึงเป็นไปตามอำนาจจิตของแต่ละคน จิตของบางคนก็ สะสมกุศลไว้มาก แม้ว่าจะมีบุคคลหนึ่งบุคคลใดซึ่งเป็นผู้ที่มากไปด้วยอกุศลธรรม มีความประพฤติกิเลสที่ไม่เหมาะสมไม่ควรมากมาย ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ จิตของบุคคลซึ่งสะสมกุศลไว้มากนั้นก็ยังเกิดเมตตา มีความเป็นมิตร เป็นเพื่อน หวังดีต่อบุคคลนั้นได้ ในขณะที่โลกของคนอื่นเป็นโลกของความชิงชัง ความ ไม่แช่มชื่น ความโกรธ ความขุ่นเคืองใจ ฉะนั้น แต่ละคนจึงเป็นโลกของตัวเอง แต่ละโลก ทุกๆ ขณะ ตามความเป็นจริง ซึ่งทั้งหมดนั้น คือ ธรรมที่เกิดขึ้นตาม เหตุตามปัจจัยเท่านั้น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดง**ชาติ** (การเกิด) ของจิตว่ามี ๔ ชาติ ได้แก่ จิตเกิดขึ้นเป็นกุศล ๑ จิตเกิดขึ้นเป็นอกุศล ๑ จิตเกิดขึ้นเป็นวิบากคือ ผลของกรรม ๑ และจิตเกิดขึ้นเป็นกิริยา คือ ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ผล เป็นแต่เพียงเกิดขึ้นทำกิจหน้าที่ของตนแล้วก็ดับไปเท่านั้น ๑ ซึ่งจิตทั้ง ๔ ชาติ ก็เป็นธรรม ไม่ใช่เรา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน

จะเห็นได้ว่าในชีวิตปกติประจำวันของผู้ที่ยังมีกิเลสนั้น ย่อมมีจิตเกิดขึ้นเป็นไปทั้ง ๔ ชาติดังกล่าว โดยเฉพาะอกุศล ซึ่งเกิดขึ้นบ่อยและเกิดมากกว่ากุศล เพราะเหตุว่า เมื่อไม่กล่าวถึงขณะจิตที่เป็นกุศล ขณะจิตที่เป็นการได้รับผลของกรรม และขณะที่จิตเป็นกิริยาแล้ว นอกนั้นเป็นอกุศลทั้งหมด เช่น ขณะที่ติดข้องยินดีพอใจ ขณะที่มีความเกลียดชังกัน โกรธ ขุ่นเคืองใจ ขณะที่ไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง เป็นต้น ขณะนั้นเป็นอกุศลทั้งหมด ไม่ใช่ผลของกรรม แต่เป็นการสะสมเหตุที่ไม่ดี และเมื่อสะสมมีกำลังมากขึ้นก็ล่วงเป็นทุจริตกรรมประการต่างๆ เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อนได้

ในวันหนึ่งๆ นั้นมีกุศลจิตบ้าง อกุศลจิตบ้าง วิบากจิตบ้าง และกิริยาจิตบ้าง จิตซึ่งเกิดขึ้นเป็นไปตามสภาพของจิตเป็นชาติต่างๆ นั้น ไม่ใช่เป็นชาติชั้นวรรณะต่างๆ แต่สภาพจิตที่เป็นกุศลนั้น ไม่ว่าจะเกิดกับใคร ที่ไหน ขณะใด จิตนั้นก็เป็นกุศล และจิตที่เป็นอกุศลไม่ว่าจะเกิดกับใคร ที่ไหน ขณะใด จิตที่เป็นอกุศลก็ต้องเป็นอกุศลเปลี่ยนสภาพไม่ได้ นี่คือความเป็นจริงของธรรมที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ เป็นจริงอย่างไรก็เป็นจริงอย่างนั้น เมื่อจิตที่เกิดขึ้นประกอบด้วยเจตสิก (สภาพรู้อีกประเภทหนึ่งที่เกิดพร้อมจิต ดับพร้อมจิต เกิดร่วมกับจิต แต่ไม่ใช่จิต เจตสิกมีลักษณะต่างๆ ตามประเภทของเจตสิกนั้นๆ) ที่เป็นอกุศล จิตจึงเป็นอกุศล เมื่อจิตประกอบด้วยเจตสิกที่ดีงาม จิตจึงเป็นกุศล หรืออกุศลวิบาก หรือโสภณกิริยาตามชาติของจิต

พยัญชนะ (คำ) ที่แสดงสภาพความเป็นจริงของจิต

พยัญชนะหลายพยัญชนะที่แสดงสภาพความเป็นจริงของจิต ข้อความในพระอภิธรรมปิฎก อัมมสังคณีปกรณ์ มีดังนี้ คือ

“จิต มีในสมัยนั้น เป็นโฉน จิต มโน มานัส หทัย ปณฺธระ มนายตนะ มนินทริย วิญญฺญาณ วิญญฺญาณขันธ มโนวิญญฺญาณธาตุอันสมกัน ในสมัยนั้น อันใด นี้ ชื่อว่า จิต มีในสมัยนั้น”

- **จิต** ในความหมายว่า คิด อธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์ จิตทุกประเภท ย่อมรู้แจ้งอารมณ์ตามควรแก่จิตขณะนั้นๆ และจิตเป็นธรรมที่วิจิตรด้วย คือ ต่างๆ กัน ไม่เหมือนกัน ความต่างกันของจิตนั้นก็โดยอำนาจของธรรมที่เกิดขึ้นด้วย คือ เจตสิกประการต่างๆ

- **จิต** ชื่อว่า **มโน** หรือ **มณะ** ในความหมายว่า รู้อารมณ์ คำว่า อารมณ์ หมายถึง สิ่งที่จิตรู้ เมื่อจิตซึ่งเป็นสภาพรู้หรือธาตุรู้เกิดขึ้น สิ่งที่จิตกำลังรู้ในขณะนั้น เรียกว่าเป็นอารมณ์ในขณะนั้น เสียงมีจริงเป็นรูปธรรมอย่างหนึ่ง เมื่อสิ่งที่แย้งกระทบกันก็เป็นปัจจัยให้เสียงเกิดขึ้น แต่ถ้าในขณะนั้น จิตไม่เกิดขึ้นรู้เสียงนั้น เสียงนั้นก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์ของจิตในขณะนั้น ไม่ว่าจะมีความรู้เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย แต่จิตไม่ได้เกิดขึ้นรู้สิ่งนั้น สิ่งนั้นก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์ ฉะนั้นสิ่งที่จะเป็นอารมณ์ของจิตก็ต่อเมื่อจิตรู้สิ่งนั้น

- **มานัส** หรือ **มนัส** มีความหมายเดียวกันกับ **มณะ** คือ รู้อารมณ์

- **หทย** หรือ **หทัย** เป็นสภาพธรรมที่อยู่ภายใน จิตจึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า **หทย** หรือ **หทัย** เพราะมีความหมายว่าเป็นสภาวะอยู่ภายใน ทำให้เข้าใจได้ว่าจิตไม่ได้อยู่ข้างนอก ไม่ได้อยู่ภายนอก แต่ความหมายของภายใน ในที่นี้ คือ จิตเป็นสภาพธรรมที่กำลังรู้สิ่งที่ปรากฏซึ่งเป็นภายนอก สิ่งใดที่ปรากฏ สิ่งนั้นเป็นภายนอก เพราะเป็นอารมณ์ของจิตที่กำลังรู้ แม้เจตสิกประการต่างๆ ที่เกิดร่วมกับจิตก็ยังเป็นภายนอก เพราะสิ่งที่อยู่ภายในที่สุด คือ จิต

การศึกษาเรื่องจิตเป็นการพิจารณาให้เข้าใจสภาพธรรมที่กำลังปรากฏอยู่ในขณะนี้ ถ้าไม่เคยคิดเลยว่าจิตอยู่ที่ไหน ก็ไม่สามารถรู้ลักษณะของจิตได้ เพราะมีจิต แต่ไม่รู้ว่ามีจิตอยู่ที่ไหน จิตเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ เป็นอาการรู้ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เมื่อเข้าใจว่าจิตเป็นสภาพธรรมที่เป็นภายใน ในขณะที่เห็น จิตไม่ได้อยู่ข้างนอก สีสันวรรณะที่กำลังปรากฏเป็นภายนอก จิตเป็นสภาพธรรมที่อยู่ภายใน คือ ที่กำลังรู้สิ่งที่กำลังปรากฏทางตา นี่คือการอบรมเจริญปัญญา ที่จะรู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงตามความเป็นจริงที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง ถ้าไม่รู้อย่างนี้ก็หาจิตไม่พบ ไม่สามารถจะรู้ได้ว่านั่นแหละคือจิต ที่ว่ามีจิตนั้น ก็ไม่ได้นอกเหนือจากชีวิตประจำวันเลย ในขณะที่กำลังเห็นเดี๋ยวนี้เอง สิ่งที่กำลังปรากฏให้เห็นปรากฏภายนอก ส่วนสภาพที่กำลังเห็นนั้นเป็นจิต จิตเป็นสภาพธรรมที่เป็นอาการรู้ เป็นธาตุรู้สิ่งที่กำลังปรากฏให้เห็นทางตา นอกจากนั้นแล้ว ในขณะที่ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกาย คิดนึก เป็นกุศลบ้าง เป็นอกุศลบ้าง ทั้งหมดนี้คือความเกิดขึ้นเป็นไปของจิตซึ่งเป็นสภาพธรรมที่อยู่ภายใน

- **ปณฺธะ** หมายถึง ขาว บริสุทธิ เป็นอีกชื่อหนึ่งของจิต ถ้ากล่าวถึงเฉพาะจิตโดยไม่รวมเจตสิกที่เกิดร่วมด้วยแล้ว จิตทุกประเภทเป็นปณฺธะ คือ ขาว บริสุทธิ แม้แต่อกุศลจิตก็เป็นปณฺธะ เพราะจิตเป็นสภาพมีลักษณะรู้อารมณ์เท่านั้น จึงเป็นสภาวะที่บริสุทธิ์ทีเดียว แต่เมื่อประกอบด้วยเจตสิกที่เป็นกิเลสประการต่างๆ จิตจึงเศร้าหมอง

- **มณายตนะ** จิตเป็นมณายตนะ เพราะเป็นที่ประชุมของสภาพธรรมทั้งหลาย ในขณะที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ คือ จิตมีเจตสิกเกิดร่วมด้วย และมีอารมณ์ที่จิตรู้ในขณะนั้น

- **มณินทริย** จิตเป็นสภาพธรรมที่เป็นใหญ่ในภิกขุหน้าที่ของตน คือ รู้แจ้งอารมณ์ ไม่มีสภาพธรรมใดที่จะเป็นใหญ่เป็นประธานในการรู้แจ้งอารมณ์ได้เหมือนจิตได้เลย จิตจึงเป็นมณินทริย

• **วิญญาน** อีกพยัญชนะ คือ วิญญาน เป็นอีกคำหนึ่งที่เป็นชื่อของจิต วิญญานเป็นสภาพธรรมที่รู้แจ้งซึ่งอารมณ์ วิญญาน คือ จิตไม่มีการล่องลอย ไม่มีรูปร่าง ไม่มีการอ่อนเร่ แต่เป็นสภาพธรรมที่มีจริงๆ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย และเมื่อเกิดขึ้น ก็ต้องรู้อารมณ์ ตามควรแก่จิตหรือวิญญานประเภทนั้นๆ เช่น จักขุวิญญาน (จิตเห็น) เกิดขึ้นรู้สี โสตวิญญาน (จิตได้ยิน) เกิดขึ้นรู้เสียง เป็นต้น ชีวิตประจำวันจึงไม่ปราศจากจิตหรือวิญญานเลย แม้แต่ขณะเดียว เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกาย คตินึก จิตเกิดเป็นอกุศล จิตเกิดเป็นกุศล ล้วนแล้วแต่เป็นวิญญาน คือ จิต แต่ละชนิดๆ เกิดแล้วดับไป ไม่ปะปนกัน วิญญานไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัว แต่เป็นสิ่งที่ควรศึกษาให้รู้ตามความเป็นจริงว่าเป็นธรรมที่เกิดเพราะเหตุปัจจัย ไม่ใช่เรา ไม่มีเราแทรกอยู่ในวิญญานและธรรมใดๆ ทั้งสิ้น ซึ่งถ้าไม่ได้ฟังคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงตรัสรู้ความจริง ไม่มีทางที่จะรู้ความจริงของธรรมใดๆ ได้เลยทั้งสิ้น

• **วิญญานขันธ** ขันธ คือ สิ่งใดที่เกิดแล้วดับไป จิตทุกขณะทุกประเภทเป็นวิญญานขันธ เพราะเป็นสภาพธรรมที่เป็นใหญ่เป็นประธานในการรู้แจ้งอารมณ์ เกิดเพราะเหตุปัจจัย เมื่อเกิดแล้วก็ดับไป ไม่กลับมาอีกเลย ทรงไว้ซึ่งความว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล

• **มนวิญญานธาตุ** วิญญานธาตุ เป็นธาตุรู้ จิตบางประเภทเป็นมนวิญญานธาตุ เพราะเป็นธาตุที่รู้อารมณ์ที่ปรากฏให้รู้ได้ทางใจ และจิตบางประเภทที่เป็นมนวิญญานธาตุนั้น ก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์โดยไม่อาศัยทวารใดๆ ก็มี

ทุกขณะของชีวิตคือการเกิดดับสืบทอดกันของจิต และที่สำคัญ จิตไม่ใช่เรา จิต เป็นธรรมที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยหลายอย่าง เช่น ต้องมีที่เกิด มีอารมณ์ มีเจตสิกเกิดร่วมด้วย เป็นต้น เป็นการปฏิเสธความเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล อย่างสิ้นเชิง

เมื่อได้ศึกษาธรรมในส่วนของพระวินัย จะมีคำว่า อจิตตกะ กับ สจิตตกะ ดังข้อความในสมันตปาสาทิกา อรรถกถา พระวินัยปิฎก ปริวาร ที่ว่า “ภิกษุ ผู้ไม่มีความตั้งใจ ชื่อว่า ย่อมต้องอาบัติที่เป็นอจิตตกะ ภิกษุ ผู้มีความตั้งใจ ชื่อว่า ย่อมต้องอาบัติที่เป็นสจิตตกะ” ก็ต้องเข้าใจให้ถูกต้องว่า ทุกขณะไม่ปราศจากจิตเลย ทุกขณะคือการเกิดดับสืบต่อของจิต ที่กล่าวว่า สจิตตกะ เพราะขณะนั้นจิตเป็นไปกับความจงใจหรือเจตนาที่จะล่วงละเมิดสิกขาบทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ความจงใจเป็นเจตสิกซึ่งก็ต้องมีจิตเกิดขึ้นเป็นไปด้วย ไม่พรากรากากัน เช่น ภิกษุจงใจฆ่าสัตว์ดิรัจฉาน ภิกษุจงใจจับต้องกายหญิง เป็นต้น เป็นอาบัติมีโทษเป็นสจิตตกะสำหรับภิกษุรูปนั้น ส่วนคำว่า อจิตตกะ นั้น แสดงถึงการล่วงละเมิดสิกขาบทอีกลักษณะหนึ่ง แม้ว่าจะไม่มีเจตนาที่จะล่วง หรือ ล่วงเพราะไม่รู้ ก็เป็นอาบัติในบางสิกขาบทได้ เช่น ภิกษุไม่รู้ว่าจะสถานที่ชายคาเดียวกันนั้นมีสตรีนอนอยู่ เมื่อภิกษุไปนอนในสถานที่นั้น ก็ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะการนอนร่วมสถานที่กับมาตุคาม (สตรี) นั้นเป็นอาบัติปาจิตตีย์ เมื่อภิกษุไม่มีเจตนาที่จะดื่มสุรา แต่ไม่รู้ว่าจะน้ำดื่มนั้นเป็นสุรา แม้ดื่มน้ำนั้นโดยไม่มีเจตนาที่จะล่วงละเมิดสิกขาบท ก็เป็นอาบัติปาจิตตีย์ และแม้แต่เมื่อภิกษุรับเงินทอง โดยไม่รู้ว่าเป็น (สิ่งนั้น) เป็นเงินทอง แต่เมื่อรับมา ก็เป็นอาบัตินิสัคคียปาจิตตีย์ (ต้องสลละสิ่งของนั้น ให้ถูกต้องตามพระวินัย จึงจะแสดงอาบัติและพ้นจากอาบัตินั้นๆ ได้) นี่ คือ การต้องอาบัติโดยนัยที่เป็นอจิตตกะ เป็นที่น่าพิจารณาว่า ในบางสิกขาบท แม้ไม่รู้ แม้ไม่มีเจตนาที่จะล่วง ก็ยังเป็นอาบัติได้ จึงไม่ต้องกล่าวถึงขณะที่มีความจงใจที่จะกระทำการสิ่งที่ไม่สมควรประการนั้นๆ ซึ่งเป็นอาบัติชัดเจน โดยเฉพาะกรณีภิกษุรับเงินและทองนั้น เป็นที่รู้กันชัดเจนว่า เงินทองไม่ควรแก่เพศบรรพชิตโดยประการทั้งปวง ภิกษุรับเงินทองไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นในกรณีใดๆ ก็ตาม เงินทองเป็นสิ่งที่ทำลายชีวิตของภิกษุ นำมาซึ่งความติดข้องต้องการในรูป เสียง กลิ่น รส โภกฺกัฏฐพะ (สิ่งที่กระทบสัมผัสกาย) อันเป็นไป

ตามเทศกฤหัสถ์ แต่ภิกษุเป็นเพศที่ขัดเกลากิเลส เป็นผู้เว้นจากกิเลสโดยทั่ว
เว้นจากความติดข้องยินดีพอใจในความเป็นคฤหัสถ์ทุกประการ ฉะนั้น ภิกษุ
จึงเป็นเพศที่สูงกว่าคฤหัสถ์ เพราะผู้ที่ออกบวชเป็นภิกษุนั้น ต้องสละทุกสิ่ง
ทุกอย่าง สละอาคารบ้านเรือน สละทรัพย์สมบัติ สละวงศาคณาญาติ
เป็นผู้มีความประพฤติคล้อยตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อสละความเป็นคฤหัสถ์
แล้วจะกลับมามีความประพฤติอย่างคฤหัสถ์อีกได้อย่างไร

เจตสิก

ข้อความในอัฐธสาลินี อรรถกถา พระอภิธรรมปิฎก ฉัมมสังคณีปกรณ์
แสดงธรรมที่เป็นเจตสิกไว้ว่า **สภาพธรรมที่ประกอบกับจิต โดยไม่พราก
จากกัน ชื่อว่า เจตสิก**

**ธรรม เป็นเจตสิก เป็นไฉน เวทนาขันธ์ (ความรู้สึก) สัญญาขันธ์
(ความจำ) สังขารขันธ์ (สภาพธรรมที่ปรุงแต่งจิต ได้แก่ ผัสสะ
สภาพธรรมที่กระทบอารมณ์ เจตนา ความตั้งใจ เป็นต้น) สภาพธรรม
เหล่านี้ ชื่อว่า ธรรม เป็นเจตสิก**

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้สภาพธรรมซึ่งมีจริงทุกอย่าง ตาม
ความเป็นจริง เมื่อพระองค์ทรงตรัสรู้แล้ว ทรงมีพระมหากรุณาแสดงพระธรรม
ประกาศพระศาสนาตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา เพื่อเกื้อกูลสัตว์โลกให้เข้าใจ
ธรรมที่พระองค์ได้ทรงตรัสรู้แล้วนั้นด้วย พระธรรมคำสอนที่พระองค์ทรงแสดง
ทั้งหมดเป็นนามธรรมกับรูปธรรมที่มีจริงทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น
ทางกาย และทางใจ ซึ่งเป็นธรรมแต่ละหนึ่งๆ นั้นเอง แม้ไม่เรียกชื่อใดๆ เลย
หรือเปลี่ยนชื่อไปตามภาษาต่างๆ ก็ตาม แต่ก็จะไม่เปลี่ยนแปลงลักษณะของ
ธรรมนั้นๆ แต่ละหนึ่งให้เป็นอย่างอื่นไม่ได้เลย ธรรมแต่ละหนึ่งทรงไว้ซึ่งลักษณะ
ของตนๆ แต่ที่ต้องใช้ชื่อ ก็เพื่อให้เป็นที่รู้กันว่ากำลังกล่าวถึงธรรมอะไร เพื่อ

จะได้เข้าใจลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ได้ ตามความเป็นจริง

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ธรรมซึ่งเกิดขึ้นเป็นนามธรรม เป็นสภาพรู้นั้น ต่างกันเป็น ๒ อย่าง คือ สภาพธรรมที่เป็นใหญ่เป็นประธานในการรู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ จิต ๑ และ สภาพรู้ที่เกิดร่วมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต ได้แก่ เจตสิก ๑

คำว่า เจตสิก เป็นคำที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังกันมาก่อน แต่ก็เป็นธรรมที่มีจริงๆ ในชีวิตประจำวันนั่นเอง เช่น โลกเจตสิก เป็นสภาพที่ติดข้องต้องการ โทสเจตสิก เป็นสภาพที่ขุ่นเคือง โกรธ ไม่พอใจ โมหเจตสิก เป็นสภาพที่ไม่รู้ความจริงของธรรม สัทธาเจตสิก เป็นสภาพความผ่องใสของจิต สติเจตสิก เป็นสภาพที่ระลึกเป็นไปในกุศลธรรม คือ ธรรมที่ติงาม ปัญญาเจตสิก เป็นความเข้าใจถูกเห็นถูก วิริยเจตสิก เป็นความเพียร อโลภเจตสิก เป็นสภาพไม่โลภ อโทสเจตสิก เป็นสภาพที่ไม่โกรธ สัมมญาเจตสิก เป็นสภาพที่จำ เวทนาเจตสิก เป็นสภาพที่รู้สึก เป็นต้น ธรรมที่เป็นเจตสิกแต่ละหนึ่งๆ นั้น ต้องเกิดกับจิต ดับพร้อมจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต เจตสิกแต่ละหนึ่งเกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัย กระทำกิจหน้าที่ของตนๆ แล้วก็ดับไปไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน จึงไม่ใช่ตัวตน สัตว์บุคคลใดๆ ที่เที่ยงยั่งยืน สภาพธรรมทุกอย่างมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้นแล้วก็ดับหมดสิ้นไป ไม่กลับมาอีกเลย

เจตสิก เป็นสภาพธรรมที่มีจริง เป็นสภาพธรรมที่เกิดร่วมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต และในภูมิที่มีชั้น ๕ เจตสิกอาศัยเกิดขึ้นที่รูปเดียวกันกับจิต (สำหรับในภูมิที่มีแต่นามธรรม ไม่มีรูปธรรม คือ ในอรุปรพรมภูมิ จิตและเจตสิกอาศัยกันและกันเกิดขึ้น) ทุกขณะที่จิตเกิดขึ้นต้องมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง ตามควรแก่ประเภทของจิตนั้นๆ เช่น เมื่อมีอกุศลเจตสิก เช่น อหิริกะ (ความไม่ละอายต่ออกุศล) อนัตตตัปปะ (ความไม่เกรงกลัวต่อโทษภัยของอกุศล) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน ไม่สงบแห่งจิต) โมหะ (ความไม่รู้) เป็นต้น เกิดร่วมด้วยกับจิตใด จิตนั้นก็เป็อกุศลจิต

ในทางตรงกันข้าม เมื่อมีเจตสิกฝ่ายดี เช่น ศรัทธา (สภาพธรรมที่ผ่องใส) สติ (สภาพธรรมที่ระลึกเป็นไปในกุศลธรรม) หิริ (ความละอายต่ออกุศล) โอตตัปปะ (ความเกรงกลัวต่อโทษภัยของอกุศล) เป็นต้น เกิดร่วมด้วยกับจิตใด จิตนั้นก็เป็นกุศลจิต

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงความเป็นจริงของเจตสิกแต่ละหนึ่ง เพื่อประโยชน์แก่ผู้ฟังพระธรรม ศึกษาพระธรรม จะได้รู้ตามความเป็นจริงว่า เจตสิกเป็นธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัยแล้วก็ดับไป ไม่ใช่เรา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ไม่มีตัวตนที่แทรกอยู่ในเจตสิกแต่ละประเภทเลย

รูป

ข้อความในปรมัตถโชติกา อรรถกถา ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ สามเณรปัญหา แสดงความเป็นจริงของรูปไว้ว่า “มหาภูตรูป ๔ (ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม) และรูปทั้งหมดที่อาศัยมหาภูตรูปนั้นเป็นไป ท่านเรียกว่า รูป เพราะอรรถว่า แดกสลาย”

รูป เป็นสภาพธรรมที่มีจริง แต่ไม่รู้อะไร รูปธรรม มีทั้งหมด ๒๘ รูป เช่น สี เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึง ไหว ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นต้น สภาพธรรมนั้นๆ เป็นสภาพธรรมที่ไม่รู้อะไรทั้งสิ้น

สี ซึ่งเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นได้ทางตา ไม่ใช่สภาพรู้ เสียงไม่ใช่สภาพรู้ กลิ่นไม่ใช่สภาพรู้ รสต่างๆ ไม่ใช่สภาพรู้ เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง ไม่ใช่สภาพรู้ เป็นสภาพธรรมที่มีจริงเป็นรูปธรรม แต่ขณะที่ได้ยินเสียง มีเสียง กำลังปรากฏ แสดงว่าต้องมีสภาพได้ยิน มีสภาพที่รู้เสียง เสียงนั้นจึงปรากฏได้ ถ้าไม่มีสภาพรู้เสียง แม้เสียงเกิดขึ้นที่ไหนก็ตาม แต่เมื่อไม่มีสภาพรู้เสียง เสียงนั้นก็ปรากฏไม่ได้

ธรรมเป็นสิ่งที่มีความจริง ไม่ต้องไปแสวงหาที่ไหนเพราะมีจริงทุกขณะ

ทุกขณะเป็นธรรม ไม่พ้นไปจากธรรม คือ เป็นจิต เจตสิก รูป แต่ละอย่าง แต่ละประเภท เป็นธรรมแต่ละหนึ่ง ไม่ปะปนกัน หาความเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นตัวตนในสภาพธรรมเหล่านั้นไม่ได้เลยจริงๆ

ชีวิตที่ดำเนินไปในแต่ละวัน ตั้งแต่ตื่นจนกระทั่งหลับไป ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ก็เป็นขณะที่นามธรรมและรูปธรรมเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเท่านั้น เมื่อยังไม่ได้ศึกษาก็ยังไม่รู้ไม่เข้าใจ แต่เมื่อได้ศึกษาแล้วจะมีความเข้าใจถูกว่า ไม่มีเรา ไม่มีตัวตน คือ ไม่มีสิ่งใดเลยที่ยั่งยืน มีแต่ธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ไม่พ้น ๖ ทางนี้เลย ซึ่งจะต้องอาศัยการฟัง การศึกษาพระธรรม สะสมความเข้าใจถูก เห็นถูก ไปตามลำดับ จนกว่าจะประจักษ์แจ้งลักษณะสภาพธรรมตามความเป็นจริงว่า ที่เคยคิด เคยจำว่าเป็นเราหรือเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น แท้จริงก็เป็นเพียงธรรมแต่ละหนึ่งที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

การที่จะรู้ธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง ต้องมีความรู้ตั้งแต่ขั้นต้น คือ เริ่มจากการฟังธรรมให้เข้าใจความจริงของสิ่งที่มีจริงซึ่งเป็นนามธรรม และรูปธรรมบ่อยๆ เนืองๆ จนกว่าจะค่อยๆ เพิ่มความเข้าใจที่มั่นคง ในความเป็นจริงของสภาพธรรมซึ่งเป็นอริยสัจธรรม

นิพพาน

ข้อความในสัทธัมมปกาสนี อรรถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค แสดงความเป็นจริงของนิพพานไว้ว่า “นิพพาน อันปัจฉิมอะไรๆ ประดับแต่งไม่ได้ ชื่อว่า อสังขตธาตุ”

พระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง เป็นเรื่องที่ละเอียด ลึกซึ้ง เป็นความจริงที่สามารถพิจารณาไตร่ตรองให้เข้าใจถูกเห็นถูกขึ้นจนประจักษ์แจ้งความจริงนั้นๆ ได้ เมื่อกล่าวถึงสภาพธรรมที่เกิดขึ้นแต่ไม่ใช่สภาพรู้ก็เป็น

รูปธรรมทั้งหมด แต่นามธรรมซึ่งไม่ใช่รูปธรรมนั้น ต่างกันเป็น ๒ ประเภท คือ นามธรรมที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ ได้แก่ จิตและเจตสิก และนามธรรมที่ไม่เกิดขึ้น จึงไม่รู้อารมณ์ ได้แก่ นิพพาน นิพพานเป็นสภาพธรรมที่ไม่เกิด จึงไม่ดับ เป็นสภาพธรรมที่ตรงกันข้ามกับสภาพธรรมที่เกิดดับโดยประการทั้งปวง

นิพพาน เป็นสภาพธรรมที่ไม่เกิดดับ แต่มีจริง พระอริยบุคคลเท่านั้น ที่ประจักษ์แจ้งนิพพาน จึงรู้ได้ด้วยตนเองว่า ท่านได้ประจักษ์แจ้งนิพพานแล้ว

การเป็นพระอริยบุคคลขั้นต่างๆ เป็นได้ด้วยการอบรมเจริญปัญญา รู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง ตามลำดับ ด้วยความเข้าใจที่ถูกต้อง ในหนทางที่เป็นไปเพื่อความดับกิเลส คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น ถ้าไม่มีปัญญาเลย ก็ไม่สามารถถึงความเป็นพระอริยบุคคลได้

สำหรับพระอริยบุคคลขั้นสูงสุด คือ พระอรหันต์ เมื่อดับกิเลสหมดสิ้นแล้ว ไม่มีกิเลสใดๆ เกิดขึ้นอีกเลย แต่ยังมีสภาพธรรม คือ จิต เจตสิก (ที่ไม่เป็นไปกับกิเลส) และรูป เกิดขึ้นเป็นไป พระอรหันต์ยังมีเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกาย ซึ่งเป็นการรับผลของกรรมก่อนเป็น พระอรหันต์ ยังมีความเกิดขึ้นของจิตที่ติดงำในการทำประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลอื่น แต่ไม่เป็นกรรมซึ่งเป็นเหตุให้เกิดผล คือ วิบาก พระอรหันต์ยังมีสภาพธรรมเกิดดับเป็นไปอยู่ จนกว่าจะดับขันธปรินิพพาน (จิตขณะสุดท้ายในสังสารวัฏฏ์) ไม่มีการเกิดอีกในสังสารวัฏฏ์ พระอรหันต์จึงเป็นผู้สิ้นทุกข์โดยประการทั้งปวง

การมีโอกาสดูฟังได้ศึกษาคำจริงแต่ละคำที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เป็นสิ่งที่มีค่าเหนือสิ่งใดๆ ในชีวิตที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ที่มีโอกาสดูฟังได้สะสมสืบทอดความเข้าใจธรรมซึ่งจะเป็นที่พึ่งต่อไปทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป

คำถามทบทวน

๑. ธรรมคืออะไร
๒. จำเป็นต้องไปแสวงหาธรรมที่ไหนหรือไม่ เพราะอะไร
๓. ศึกษาพระธรรมเพื่ออะไร

ธรรมเตือนใจ

ชนเหล่าใด เกิดในมนุษยโลกแล้ว เมื่อพระตถาคตทรงประกาศ
สัทธรรม ไม่เข้าถึงขณะ ชนเหล่านั้น ชื่อว่า ล่วงขณะ ชนเป็นอันมาก
กล่าวเวลาที่เสียไปว่า กระทำอันตรายแก่ตน พระตถาคตเสด็จอุบัติขึ้น
ในโลกในกาลบางครั้งบางคราว การที่พระตถาคตเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ๑
การได้กำเนิดเป็นมนุษย์ ๑ การแสดงสัทธรรม ๑ ที่จะพร้อมกันเข้าได้
หาได้ยากในโลก ชนผู้ใคร่ประโยชน์จึงควรพยายามในกาลดังกล่าวมานั้น
ที่ตนพอจะรู้ จะเข้าใจสัทธรรมได้ ขณะอย่าล่วงเลยท่านทั้งหลายไปเสีย
เพราะบุคคลที่ปล่อยเวลาให้ล่วงไป พวกกันยัตติเยียดในนรก ย่อมเศร้าโศก

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต อัคขณสูตร)

ผู้มีปกติทำบาป ย่อมเดือดร้อนในโลกนี้ ละไปแล้ว ย่อมเดือดร้อน
เขาย่อมเดือดร้อนในโลกทั้งสอง เขาย่อมเดือดร้อนว่า กรรมชั่ว เราทำแล้ว
ไปสู่ทุกคติ ย่อมเดือดร้อนยิ่งขึ้น

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท)

ขอเชิญศึกษาพระธรรมเพิ่มเติมได้ที่
มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา
www.dhammadhome.com
YouTube: dhammadhomelive
Facebook: ชมรมบ้านธัมมะ มศพ.

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์โดยย่อของมูลนิธิฯ คือ ศึกษาและปฏิบัติธรรม เผยแพร่พระธรรมตามแนวพระไตรปิฎก จัดพิมพ์เอกสารประกอบการศึกษาพระไตรปิฎก เผยแพร่เป็นสาธารณกุศล

คณะกรรมการบริหาร

ประธานกรรมการ	นางสาวสุจินต์ บริหารวนเขตต์
รองประธานกรรมการ	นางสาวดวงเดือน บาร์มีธรรม
กรรมการ	นางสงวน สุจริตกุล พลเอก สพรัง กัลยาณมิตร นาวาอากาศตรี เกื้อกุล แสนทอง หม่อมบงกชปริยา ยุคล นาย จรรย์ ภักดีธนากุล
กรรมการและเหรัญญิก	นางสาวประภัสสร เทตระกุล
กรรมการและเลขานุการ	พลตรี ดร. วีระ พลวัฒน์

ท่านที่ประสงค์จะพิมพ์หนังสือของมูลนิธิฯ
เพื่อเป็นธรรมบรรณาการในการกุศล หรือมีศรัทธาจะสมทบทุนมูลนิธิฯ
และสนใจเป็นสมาชิกชมรมบ้านธัมมะ มศพ.
โปรดติดต่อมูลนิธิฯ หรือกรรมการของมูลนิธิฯ
สำนักงาน: ๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี

กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๔๖๘ ๐๒๓๙
โทรสาร ๐ ๒๘๗๗ ๙๖๙๓
<http://www.dhammadhome.com>
E-mail: info@dhammadhome.com

ชมรมบ้านธัมมะ มศพ.
มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา
www.dhammadhomefellowship.com
โทรศัพท์ ๐๘ ๑๘๓๒๐๕๗๗

**รายการเผยแพร่พระธรรมทางสถานีวิทยุ
โดย มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา**

จังหวัด	สถานี	ความถี่	เวลา	วัน
กรุงเทพฯ ฯ	อสมท.	๑๔๙๔	๐๔.๐๐ น.	ทุกวัน
	รัฐสภา เอฟ.เอ็ม.	๘๗.๕	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
	รัฐสภา เอ.เอ็ม.	๑๐๗๑	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
	สวพ. เอฟ.เอ็ม.	๙๑	๐๕.๓๐ น.	ทุกวัน
	พล.๑	๑๔๒๒	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
			๑๗.๐๐ น.	ทุกวัน
			๒๑.๐๐ น.	ทุกวัน
	ตชด.	๕๗๖	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน
	ทอ.๐๑	๙๔๕	๑๘.๑๐ น.	ทุกวัน
	พล.ปตอ.	๕๙๔	๒๓.๓๐ น.	ทุกวัน
	สวท.	๘๓๗	๒๒.๑๐ น.	ทุกวัน
	ไทธรรม เอฟ.เอ็ม.	๙๕.๒๕	๑๓.๐๐ น.	ทุกวัน
กาญจนบุรี	พล.ร.๙	๑๕๓๙	๐๔.๐๐ น.	อาทิตย์
ปราจีนบุรี	มทบ.๑๒	๘๕๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
ปราจีนบุรี	พล.ร.๒ รอ. เอฟ.เอ็ม	๘๘.๒๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
ประจวบฯ	ค่ายธนระริชต์ เอฟ.เอ็ม	๙๖.๒๕	๑๓.๐๐ น.	ทุกวัน
กำแพงเพชร	ทก.๓	๗๓๘	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	ทก. ๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
ขอนแก่น	รด.	๑๑๕๒	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน
	มจร. เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๗๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
เชียงใหม่	วปถ.๒	๗๓๘	๒๐.๓๐ น.	จ. - ส.
	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
เชียงราย	ทอ.๐๑๕	๑๒๒๔	๑๘.๐๐ น.	ทุกวัน
	ทก.๓	๙๙๙	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
นครสวรรค์	ทก.๓	๘๐๑	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
น่าน	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๙.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
เพชรบูรณ์	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๙.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.

พิษณุโลก	ทภ.๓	๑๑๑๖	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
	ทภ.๓	๑๒๔๒	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
	พล.ร. ๔	๑๓๗๗	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
แพร่	ทภ.๓	๕๘๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๓.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
พะเยา	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๗.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
พิจิตร	ทภ.๓	๑๔๔๙	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
ภูเก็ต	๑ ปณ.เอฟ.เอ็ม.	๘๙	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
ลำปาง	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๗๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
ลำพูน	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
ชลบุรี	ส.ว.ย. วัดศรีมหาธาตุ (FM)	๑๐๒.๗๕	๐๙.๐๐ น.	ทุกวัน
ระยอง	พล.ม.๒รือ.	๗๗๔	๐๕.๓๐ น.	ทุกวัน
สุราษฎร์ธานี	สวท. เอฟ.เอ็ม.	๘๙.๗๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
ปัตตานี	ทภ.๔	๙๓๖	๑๐.๐๐ น.	ทุกวัน
นครศรีธรรมราช	ทภ. ๔	๖๘๔,๑๐๔๔	๐๖.๐๕ น.	จ. - ส.
สุโขทัย	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๒.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
	ทภ.๓	๘๒๘	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
อุตรดิตถ์	ทภ.๓	๑๒๘๗	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.- ศ.
อุบลราชธานี	ทอ. ๐๘	๘๐๑	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน

รายการ “บ้านร่มมะ” ทางสถานีโทรทัศน์ โดย มูลนิธิศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา

สถานี	เวลา	วัน
สทท.๑๑	๐๔.๐๐ น.	จันทร์
TNN2	๐๗.๐๐ น.	เสาร์
TNN2	๐๒.๐๐ น.	อาทิตย์
TNN2	๑๖.๐๐ น.	พุธ
รัฐสภาช่อง ๑๐, ๒๐	๐๘.๐๐ น.	อาทิตย์
Dr.TV ช่อง ๒๗๒	๐๖.๓๐ น.	จันทร์ - ศุกร์
	๑๕.๐๐ น.	เสาร์ - อาทิตย์

รายการอาจเปลี่ยนแปลงได้ โปรดสอบถาม โทร. ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙
เว็บไซต์ของมูลนิธิฯ www.dhammadhome.com มิถุนายน ๒๕๖๑

“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดประพาศุจริต
ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ในเวลาเช้า
เวลาเช้านั้นก็เป็นเวลาดีของสัตว์เหล่านั้น
สัตว์เหล่าใดประพาศุจริต
ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ในเวลากลางวัน
เวลากลางวันนั้นก็เป็นเวลาดีของสัตว์เหล่านั้น
สัตว์เหล่าใดประพาศุจริต
ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ในเวลาเย็น
เวลาเย็นนั้นก็เป็นเวลาดีของสัตว์เหล่านั้น”

(พระสูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต สุปุพพขันธสูตร)

“ดูกร ภิกษุทั้งหลาย

ความปรากฏแห่งบุคคล ๓ จำพวก หาได้ยากในโลก

บุคคล ๓ จำพวกเป็นไฉน

คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑

บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว ๑

กตัญญูกตเวทิต์บุคคล ๑

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย

ความปรากฏแห่งบุคคล ๓ จำพวกนี้แล

หาได้ยากในโลก ”

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ตักนิบาต กุลลกุสุตร)

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง

เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

โทรศัพท์ ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙

โทรสาร ๐๒ ๘๗๗ ๙๖๙๓

<http://www.dhammadhome.com>

E-mail: info@dhammadhome.com

